

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GRETHE KJÆR

DEN GÅDEFULDE FAMILIE

HISTORIEN BAG DET KIERKEGAARDSKE FAMILIEGRAVSTED

C. A. REITZELS BOGHANDEL

KØBENHAVN 1981

DEN GÅDEFULDE FAMILIE

GRETHE KJÆR

DEN GÅDEFULDE
FAMILIE

Historien bag det
Kierkegaardske Familiegravsted

C. A. REITZELS BOGHANDEL
KØBENHAVN 1981

Den gådefulde familie
er sat med Intertype Baskerville
og trykt i Krohns Bogtrykkeri, København
Papiret er 120 g kunsttryk
fra De forenede Papirfabrikker og
clicheerne fra Romanus
Omslag og tilrettelægning
OLAF LAMBAA

© C. A. REITZEL 1981

ISBN 87-7421-302-4

Forord

Assistens Kirkegård i København blev anlagt i 1760 til aflastning for de gamle kirkegårde inden for voldene. Hver kirke fik sin afdeling; men da Sankt Nikolaj Kirke brændte i 1795, blev det stykke, som hørte til denne, delt mellem de øvrige. Dette er grunden til, at *det kierkegaardske familie-gravsted* før 1805 angives som beliggende på „Nicolai Kirckes Assistence Kircke-Gaard“ og senere på „Frue gamle Assistence Kirkegaard“.

Dette gravsteds historie, som går næsten 200 år tilbage i tiden, er på flere måder bemærkelsesværdig. Som eksempel kan nævnes, at skønt *Søren Aabye Kierkegaard* blev nedsat her allerede i 1855, kom hans navn først på graven i 1874, da hele gravstedet blev omlagt og fik sin nuværende skikkelse.

De to marmortavler, der står lænet op mod soklen, har tidligere været anbragt således, at tavlen med forældrenes navne stod til venstre og tavlen med Søren Kierkegaards navn til højre. Den nuværende rækkefølge må dog anses for rimeligere. Dels er det naturligt, at overskriften „M. P. Kierkegaard's Gravsted“ kommer først, og dels er Søren Kierkegaards navn på denne måde kommet til at stå nærmere det sted, hvor han er nedsat, nemlig yderst til venstre i gravstedet.

I dag er det desværre ikke den originale mindetavle over Søren Kierkegaard, man ser her. Efter at have været

udsat for hærværk blev den repareret og anbragt på Københavns Bymuseum. Den ny tavle, der blev opsat, er dog en nøjagtig kopi af den originale. De øvrige tavler er de oprindelige, men har også måttet repareres efter hærværk.

I øvrigt er det planen efterhånden at omdanne kirkegården til en mindepark, hvor kun gravsteder, som rummer berømte mænd og kvinder, eller hvorpå der er monumenter af kunstnerisk værdi, vil blive bevaret. Det vil dog vare adskillige år, før arbejdet med anlægget af mindeparken kan afsluttes, idet den sidste grav på kirkegården først vil kunne sløjfes i år 2020.

For værdifulde oplysninger og beredvillig hjælp er det mig en glæde her at kunne takke overgartner ved Assistens Kirkegård Axel Andersen og personalet ved Københavns Stadsarkiv.

Februar 1981

Grethe Kjær

„ . . . thi det er saa besynderligt, det gives jo ikke Enhver at vorde Forfatter i Livet, dertil høre forskjellige Gaver. Ak men gaac engang ud paa Kirkegaarden, be-
tragt Gravene, og see! der er stundom et Msk. bleven Forfatter som allermindst tænkte derpaa. Disse korte Indskrifter, et fromt Ord, en Anmindelse f. E.: den Gudfrygtiges Minde er i Velsignelse. – derude prædiker Alt; thi som Naturen forkynder Gud, saa prædiker enhver Grav.“ (Pap.V A 56).

Gregor Malantschuk in memoriam

„Den gaadefulde Familie“

Historien bag det kierkegaardske familiegravsted

M. P. Kierkegaard's Gravsted

I 1843 skrev Søren Kierkegaard i en dagbogsoptegnelse, at han kunne tænke sig at gengive sin „Barndoms Tragødie . . . i en Novelle kaldet: den gaadefulde Familie. Der skulde begyndes aldeles patriarchalsk idyllisk, saa Ingen ahnede det før pludselig hiint Ord lød ind deri og forklarede Alt til Forfærdelse.“ (Pap.IV A 144).

Kierkegaard fik dog aldrig skrevet denne novelle – det blev livet selv, der skrev den, til den bitre ende – og det blev „M. P. Kierkegaard's Gravsted“ på Assistens Kirkegård, der kom til at repræsentere det tilsyneladende patriarkalsk idylliske, der således ikke blev begyndelsen, men efterskriften. Og for at blive i billedet: gravskrifterne over familiens medlemmer er som et kort resumé af historien, medens kirkegården selv, de døde have, knap så stor som en husmands lod og dog rummende hele livets indhold, udgør „et compendieust Afbillede af Virkeligheden, et kort Indbegreb, en Lomme-Udgave!“, som Kierkegaard selv skriver i en anden optegnelse (Pap.VII¹ A 57). Tragedien, ikke blot hans barndoms tragedie, men hele familiens, ruller sig op, efterhånden som personerne bag de enkelte navne drages frem af glemselen, og man lærer deres skæbne nærmere at kende.

Det kierkegaardske familiegravsted består af et græsklædt jordstykke, indhegnet af et smedejernsgitter. I bag-

grunden rejser sig et monument, der er udformet som en høj sokkel med en overbygning på midten og øverst et hvidt marmorkors. Indskriften er anbragt på tre marmortavler, den ene er fæstnet til overbygningen, de to andre står lænet op mod soklen. Det hele arrangement forekommer ved første blik harmonisk og ret traditionelt med de afdødes navne anbragt, som man kunne forvente det: på den øverste tavle mindeordene over den tidligst afdøde, nemlig Søren Kierkegaards fars, Michael Pedersen Kierkegaards, første kone Kierstine f. Royen, på den ene af de to andre tavler hans anden kones navn: Anne Kierkegaard f. Lund og mindeord over hende, samt til slut hans eget navn, alder og dødsdato. På den tredje tavle står navnene på tre af deres børn: Søren Michael, Maren Kirstine og Søren Aabye, den søn, hvis forfatterskab gav familien verdensberømmelse. Et vers af Brorson nederst på tavlen udtrykker i al enkelhed og inderlighed hans livs indhold og hans stræbens mål.

Alt virker som sagt på betragteren harmonisk og idyllisk, og han begynder at fordybe sig lidt nærmere i de mange indskrifter. Efterhånden forstyrres harmonien dog noget; han kan ikke undgå at bemærke en iøjnefaldende inkonsekvens i dateringerne, en påfaldende forskel i tonen i mindeordene over de to hustruer og, efter et endnu nærmere studium af dateringerne, et efter datidens forhold vel hurtigt indgået giftermål med påfølgende barnefødsel. Kort sagt, gåderne begynder at melde sig, og man aner, at denne familie havde sine hemmeligheder, og at man måske ikke så meget står over for et resumé som over for en slags hemmelig meddelelse, hvorigennem man måske ad en bagvej kunne komme på sporet af,

M. P. Kierkegaards familiegavsted.

hvad det da var for særlige omstændigheder, der i denne familie „forklarede Alt til Forfærdelse“.

Den besøgende fristes altså til en nærmere undersøgelse. Han erfarer da først til sin forundring, at der ligger et medlem af familien begravet her uden nogensinde at have fået sit navn på monumentet, og at gravstedet kun har eksisteret i sin nuværende skikkelse siden 1874, medens den, der sidst begravedes her, Søren Aabye Kirkegaard, døde allerede i 1855. Ifølge „Frue, Assistents-Kirkegaards Skjøde-Protokol, No 3, 1822–1841“ er nemlig under „No 65, Monumentlinien“ siden 1822 nævnt følgende begravne: „d. 4. August 1834 er Madame Ane Kirkegaard nedsat i Gravstedet, d. 22. Juli 1837 er Madam Kirkegaard nedsat i Gravstedet, d. 14. August 1838 er Hosekræmer Kirkegaard nedsat i do, d. 18/11 55 er Doctr: filos: Søren Aabye Kirkegaard, nedsat i do: i dyb Grav til y: V.“

Stedet blev oprindeligt i 1796 overladt husekræmmer Michael Pedersen Kirkegaard, som i 1824 fik skøde på det for 20 år, hvilket også fremgår af ovennævnte skødeprotokol, hvor vi kan læse: „Da Michael Pedersen Kirkegaard har været forlangende at erholde sig tilskjødet en Plads paa Frue gamle Assistance Kirkegaard uden Nørre Port paa M: L. N° 65, 7½ Alen i Længden og 5 Alen i Bredden, hvilken ham nærmere af Graveren skal anvises og han for denne Plads til mig pt bemeldte Kirkes Curator har erlagt 45 siger fyrgetyve og fem Rigsbankdaler i Sedler, saa bliver samme ham herved tilskjødet paa 20 siger tyve Aar, fra undertegnede Dato af, med al den Rettighed som det kgl. Reglement angl. Kirkegaarden uden Nørre Port dat. 15. Febr. 1805, hjemler ham. —

Kbhv. d. 12te April 1824

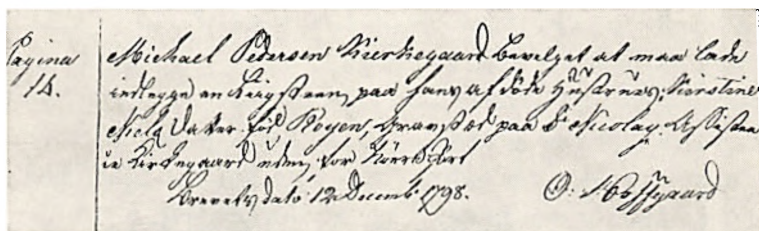
Hornemann

For Rettighed til at have Monument, er endvidere betalt
10^{Rbd.} i Sedler.

Dat ut sup.

Hornemann“

Den, som kender lidt til sønnens forfatterskab, vil huske M. P. Kierkegaard som „den Mand, der engang som lille Dreng, da han gik og vogtede Faar paa den jydsk Hede, leed meget ondt, sultede og var forkommen, paa en Høi stod op og forbandede Gud“ – og sønnen tilføjer: „og den Mand var ikke i Stand til at glemme det, da han var 82 Aar gl.“ (Pap.VII¹A 5). – Men vi ved også, at kort efter forandredes den lille hyrdedrengs forhold fuldstændigt; han blev sendt til en morbroder i København for at komme i husekræmmerlære, blev som 24-årig selvstændig og arvede siden sin velhavende morbroder, da denne døde, vistnok i 1795. Året før havde han 38 år gammel giftet sig med den omtrent jævnaldrende Kierstine Royen, som døde barnløs knap to år efter ægteskabets indgåelse.

Original handwritten text from a church record book. The text is written in cursive and matches the typed transcription below. It is a request for a monument for a deceased woman, signed by her son, Michael Pedersen Kierkegaard, on December 12, 1798.

Fra St. Nicolai Kirckes Holdende Bog Over Mindesmærker og Liig-Steene paa Dens Assistance Kircke-Gaard. 1797–1805. Kobenhavns Stadsarkiv. – Her står: „Michael Pedersen Kierkegaard Bewilget at maa lade indlegge en Liigsteen paa hans afdøde Hustrues, Kierstine Niels Datter fød Royen, Gravsted paa S. Nicolay Assistance Kirkegaard uden for Nørre Port Brevets dato 12 December 1798. O. Hoffgaard“

Af „St. Nicolai Kirches Holdende Bog Over Mindesmærker og Liig-Steene paa Dens Assistance Kirkegaard, 1797–1805“ fremgår det, at M. P. Kierkegaard i december 1798 erholdt tilladelse til at „lade indlægge en Liigsteen“ på graven. Den fik form af en lille opretstående støtte med følgende indskrift: „Kierstine Nielsdatter Kierkegaard, fød Royen, døde den 23 Marts 1796 38 Aar gammel, og er begravet under denne Steen, som hendes efterladte Mand har helliget hendes Minde“.

Dækker denne udførlige, men ganske følelsesblottede indskrift over dybere følelser, som blufærdigt skjules? Eller har der været tale om et fornuftægteskab med en søster til M. P. Kierkegaards daværende kompagnon, en praktisk foranstaltning til gavn for alle parter? Det er naturligvis umuligt at vide; men faktum er, at vi af en anden af gravmindets indskrifter, nemlig over det ældste barn, en datter, der døde i 1822, kan slutte os til, at M. P. Kierkegaard tilsyneladende hurtigt trøstede sig, og allerede inden mindestenen over hans første kone har været opsat, indgik et nyt giftermål. Denne datter, Maren Kirstine, er født allerede i september 1797. Hvis man sammenholder de to gravskrifers data, vil man se, at der kun er to muligheder: enten har M. P. Kierkegaard giftet sig, inden sørgeåret var omme, eller også har han stået i forhold til sin anden kone inden brylluppet. Nu ved vi fra de aktstykker, der findes om familien, at det sidste var tilfældet, fordi man ved, hvornår brylluppet fandt sted. Man kan derfor ikke lade være at stille sig det spørgsmål: hvorfor er den fødselsdato for det første barn, som enten på den ene eller den anden måde i datiden måtte virke

kompromitterende for M. P. Kierkegaard, blevet sat på gravstenen? Samtidig står vi her over for en inkonsekvens i dateringen, som man må undre sig over. Maren Kirstine er nemlig den eneste af de familiemedlemmer, der døde, medens den gamle Kierkegaard endnu levede, der har fået fødselsdatoen med i gravskriften. Hvis man som

ved M. P. Kierkegaards første kone eller som i gravskriften over ham selv, havde angivet det antal år, hun var fyldt (24), ville ingen have kunnet finde noget påfaldende eller kompromitterende. Endnu mere mærkelig virker denne datering, når man ser, at der lige oven over Maren Kirstines navn er anbragt navnet på en yngre broder Søren Michael, død 1819, uden at der er tilføjet hverken fødsels- eller dødsdato.

Men her støder vi på endnu en vanskelighed, idet en nærmere undersøgelse viser, at indskriften på den ene af de to marmortavler, som er anbragt lænet op til det nuværende monument, er overført hertil fra en gravsten, som M. P. Kierkegaard i sin tid lod anbringe på jorden foran mindestøtten over sin første kone. Denne oprindelige gravsten skal ifølge H. P. Barfod have været „en stor, firkantet, rødlig Sandsten“, hvori „Navne og Dødsdatum for de 1819 og 1822 i Graven sænkede Lig af de to Børn findes indhuggede“ (E.P., bd. I, s. XXXVI).

Betyder det, at der måske er ændret i inskriptionen, da gravstedet blev lagt om og fik sin nuværende skikkelse? og i så fald, hvem har foretaget denne ændring? Disse spørgsmål vil vi senere vende tilbage til. Foreløbig vil vi blot konstatere, at der så sent som i 1874 foretoges en omlægning af gravstedet, og at den foregik efter de retningslinier, som man fandt givet på en udateret optegnelse, som var dukket op i Søren Kierkegaards efterlændskaber i 1865, altså 10 år efter hans død, og hvorpå der stod følgende:

„*Vort Gravsted vil jeg til Foraaret have gjort saaledes istand. Den opretstaaende lille Støtte (hvorpaa staaer det*

M. P. KIERKEGAARD

GRAVSTED

**SØREN MICHAEL KIERKEGAARD
MAREN KIRSTINE KIERKEGAARD**

FØD DEN 7 SEPTEMBER 1797

DØD DEN 15 MARTS 1822.

SØREN AABYE KIERKEGAARD

FØDT D. 5 MAI 1813

DØD D. 11 NOVEMBER 1855.

DET ER EN LIDEN TID,

SAA HAR JEG VUNDET,

SAA ER DEN GANSKE STRID

MED EET FORSVUNDET,

SAA KAN JEG HVILE MIG

I ROSENSALE

OG UAFLADELIG

MIN JESUM TALE.

om Faders første Kone) tages bort. Gitteret lukkes der bag ved.

Gitteret gjøres smukt istand.

Lige indenfor Gitteret, hvor hiin lille Støtte stod, anbringes en tilhuggen Gravsteen med et Marmor-Kors †. Paa Pladen af denne Gravsten anbringes de Ord, som før stode paa hiin lille Støtte. Lænet til denne Gravsteen anbringes den Tavle med Faders og Moders Navne samt det Øvrige, der jo er Faders egen Redaktion.

Saa gjøres der en Tavle svarende til denne Tavle, paa hvilken det skrives (men med en mindre Skrift og saaledes at der bliver større Plads tilovers), det som nu staaer paa den store flade Steen, der ligger over Graven, hvilken store Steen reent borttages. Denne Tavle lænes ogsaa op mod Gravstenen.

Hele Gravstedet jævnes saa og besaaes med en fiin Art lavt Græs, kun udvises i de 4 Hjørner en ganske lille bitte Plet med bar Jord, og i hvert saadant Hjørne anbringes en lille Busk af tyrkiske Roser, troer jeg man kalder dem, nogle ganske smaae bitte mørkerøde.¹

Paa den Tavle (paa hvilken det skrives, der stod paa den store flade Steen, nemlig Navnene paa min afdøde Søster og Broder) bliver saaledes saa rigelig Plads, at der ogsaa mit Navn skal anbringes:

1. På gravstedet findes den dag i dag en såkaldt tyrkisk rose plantet i hvert hjørne. Måske har man taget Kierkegaards botaniske betegnelse for bogstaveligt og skulle hellere have plantet fire eksemplarer af „Rosa chinensis“ (også kaldet „Rosa indica“), der med sine små fyldte rent røde blomster langt bedre svarer til Kierkegaards beskrivelse, end tyrkiske roser gør. Rosa chinensis, der i 1789 for første gang dukkede op i Europa, forbavsende den tids rosendyrkere ved at blomstre flere gange i løbet af sommeren.

Søren Aabye, født d. 5. Mai 1813, død –

og saa bliver der Plads nok til et lille Vers, som kan sættes med en Petit:

Det er en liden Tid,
Saa har jeg vunden,
Saa er den ganske Strid
Med Eet forsvunden,
Saa kan jeg hvile mig
I Rosensale
Og uafladelig :/:
Min Jesum tale.

(Af Brorson Nr. 231, Nr. 1 i det Afsnit om Bestandighed og Fremvæxt i Troen.)“

Af Kierkegaards optegnelse fremgår det ikke, hvad der nøjagtigt har stået på den store sandsten; han nævner kun „Navnene paa min afdøde Søster og Broder“; men dette udelukker jo ikke, at der også kan have været indgraveret fødsels- og/eller dødsdatoer. (Hos H. P. Barfod står, at deres *dødsdatum* stod på stenen). Men sandsynligst er det vel, at man har ladet overføre ganske nøjagtigt, hvad der stod på den oprindelige sten, til den nye marmorplade. Hvis man skulle have foretaget ændringer, ville man formentlig have gjort det således, at man opnåede større konsekvens, så at der her lige som ved de andre indgraverede navne kun anførtes dødsdatoer, og dette så selvfølgelig for begge søskendes vedkommende. Når man tværtimod har ladet broderens navn være uden datoer, medens søsterens har både fødsels- og dødsdato vedføjet, foruden at man oven i købet har overført grav-

stedets overskrift „M. P. Kierkegaard's Gravsted“ til den nye marmorplade (som oprindeligt blev anbragt fornedet til *højre* på monumentet!), er det sikkert, fordi man af veneration for den gamle husekræmmer har ønsket at bevare den inskription, som var på den sten, han i sin tid lod anbringe over graven.

Men hvorfor har da *han* valgt en datering, der kunne røbe noget, det ikke var nødvendigt at åbenbare for alverden ved datterens død så mange år efter? Kan det hænge sammen med hans tungsind, med et ønske om at pålægge sig selv straf for eventuelle ungdomssynder? Vi ved, at han, skønt han virkede glad og ligevægtig dagen lang, om natten ofte plagedes af anfægtelser og tvivl om Guds tilgivelse for synder begået mange år tilbage. Erindringerne om indgåelsen af hans andet ægteskab og netop denne datters fødsel så kort efter kan have meldt sig med fornyet kraft og nye samvittighedskvaler ved hendes død. Der kan nemlig næppe være tvivl om, at M. P. Kierkegaard ud fra sine religiøse forudsætninger har betragtet det førægteskabelige forhold som en synd, som en ligger under for kødets lyst. At han derefter opfyldte sin pligt og giftede sig med pigen, har egentlig ikke for ham gjort sagen bedre. Det er nemlig i høj grad tænkeligt, at han har haft samme indstilling til ægteskab, som man havde i den herrnhutiske menighed, som han følte sig knyttet til, nemlig at den erotiske tiltrækning mellem kønnene ingen indflydelse skulle have på valget af ægtefælle (således afgjordes indgåelsen af ægteskab inden for de herrnhutiske menigheder helt indtil tiden omkring 1820 ved lodkastning). Et seksuelt forhold måtte følgelig anses for det dårligst mulige grundlag for et ægteskab.

Skilsmisse?

Denne tankegang må nok også tages i betragtning, når man vil bedømme den for hustruen meget ufordelagtige ægtepagt, han ønskede oprettet ved giftermålets indgåelse, og hvori der endog tales om skilsmisse som en realistisk mulighed. Hvis ægteskabet hvilede på et forkert grundlag, var det åbenbart bedst at få det opløst snarest muligt – også i betragtning af, at samme ægteskab for ham stadig indebar fristelsen til nye seksuelle fald. Særlig dette sidste kan vel også tænkes at have været begrundelsen for, at den ægtepagt, som oprettedes tre år senere, samtidig med at M. P. Kierkegaard gjorde testamente, stadig nævner muligheden for skilsmisse til trods for, at der nu allerede i ægteskabet var født tre døtre, som i så tilfælde efter at være fyldt tre år skulle være hos faderen. For fuldstændigheds skyld må det tilføjes, at der herefter gik fire år, inden det fjerde barn sønnen Peter Christian blev født.

Sikkert har også samvittighedsnag over for den første kone stadig gennem årene plaget den gamle Kierkegaard. Det fortælles således, at han kunne komme op til J. P. Mynster, som, før han 1834 blev Københavns biskop, var præst ved Frue Kirke, og sige: „Aah, Herregud, jeg kom saadan i Dag til at tænke saa meget paa min salig Kone . . . jeg tænkte saa længe paa hende . . . her er 200 Rd., vil De ikke give dem til de fattige.“

Bemærkelsesværdigt er det, at det nye ægteskab hurtigt blev accepteret af M. P. Kierkegaards nærmeste ven og tidligere kompagnon, hans første kones broder, Mads Nielsen Royen, idet denne stod fadder til den nye kones

første barn, der altså blev født efter knap 5 måneders ægteskab. Også i årene derefter bevarede de to familier nær forbindelse med hinanden; sammen købte de forhenværende svogre et par ejendomme i Hillerød, og senere, efter at Kierkegaard med sin familie var flyttet tilbage til København, holdt hans børn ofte sommerferie hos familien Royen på gården Petersborg.

Alt i alt ser det da ud til, at M. P. Kierkegaard i hvert fald udadtil efterhånden forsonede sig med rollen som familiefader, og at han måske også lærte at påskønne sin hustru, som i øvrigt var en af hans første kones bekendte og i sin tid var kommet i huset hos dem som tjenestepige. Hun var ved konfirmationsalderen af sin tidligere husbond i Jylland blevet betegnet som en ærlig, tro og flittig pige. Gravskriften over hende synes da også at tyde på, at hun efterhånden var blevet sin mand uundværlig, ja, at han var kommet til at holde meget af hende. Denne gravskrift var affattet af ham selv og fandtes efter hans død nedskrevet på et løst ark papir sammen med en slags fortegnelse over hans hustrus, børns og børnebørns vigtigste data og en bestemmelse angående selve gravstedet. Den lyder således:

„Når jeg ved Døden afgaar, saa ønsker jeg at mine Søner og Svigersønner vilde besørge en hvid Marmor-Taule opsat paa min Gravsten, enten ligefor ved Støtten og lænet op imod den, eller wed en af Siderne paa samme, paa hvilken af Stæderne den, efter Overlæg med Stenhuggeren og mellem dem selv indbyrdes bedst og passeligst kunde anbringes, og lade den forsyne med et Indskrift omtrænt af følgende Indhold:

ANNE KIERKEGAARD

FØD LUND

GIK HIEM TIL HERREN

DEN 31 JULI 1834

I HENDES ALDERS 67 AAR

ELSKET OG SAVNET AF

HENDES EFTERLADTE BØRN

PAARØRENDE OG VENNER

MEN ISÆR AF HENDES GAMLE MAND

MICHAEL PEDERSEN

KIERKEGAARD

SOM DEN 9 AUGUST 1838

FULGTE EFTER HENDE

IND I DET EVIGE LIV

I HANS ALDERS 82 AAR.

Anne Kierkegaard født Lund gik hjem til Herren den 31. Julii 1834 i hendes Alders 67 Aar, elsket og savnet af hendes efterladte Børn, Paarørende og Wenner, men især af Hendes gamle Mand, *Michael Pedersen Kierkegaard*, som den N.N. fulgte hende ind i det ævige Liv i hans Alders N. Aar.“

Selvfølgelig er en gravskrift ikke et pålideligt vidnesbyrd; men sammenligner man denne med mindeordene over den første hustru, ser man en iøjnefaldende forskel, og efter hvad vi ellers kender til den gamle Kierkegaard, også fra hans breve til nære slægtninge, så var han ikke en mand, der ville give udtryk for følelser, han ikke nærede. Udadtil gav han dog ikke efter for sorgen og søgte til det yderste at bevare sin selvbeherskelse. Således har hans fætters søn Peter fortalt, at da biskop Mynster efter begravelsen var kommet hen til ham og bevæget udtalte sin deltagelse, hørte Kierkegaard roligt på ham og sagde så: „Skal vi saa ikke, Deres Højærværdighed, gaa ind i Værelset der og drikke et Glas Vin.“

De mange dødsfald

Men hvad gravstedet her ikke fortæller er, at den gamle Kierkegaard, allerede inden han lagde sin hustru i graven, havde oplevet flere sorger. Endnu en søn og en datter gik bort i deres unge år, og den sidste af døtrene, den yngste, døde kun 33 år gammel et halvt år efter sin mor. I anledning af hendes død skriver den gamle hårdt prøvede mand til sin søster i Jylland bl. a.: „Ja! hun var

en lykkelig Kone og en lykkelig Moder ligesom hendes for 2 Aar siden afdøde Søster, og derfor sørger jeg saa hjertelig over deres alt for tidlige Bortgang. De døde begge i deres 34te Aar, hver af dem efterlader sig en Mand, som de inderlig elskede og som inderlig elskede dem, og 4 velsignede Børn nemlig hver 3 Sønner og en Datter . . .“.

Begge blev begravet i deres ægtemænds (brødrene Christian og Ferdinand Lund) faders familiegravsted, også på Assistens Kirkegård. Gravstedet er nu sløjfet, men en mindetavle med ordene „Heinrich Lunds Familiegravsted“ findes endnu på muren ud mod Nørrebrogade. – Den ovennævnte søn (Niels Andreas) døde kun 24 år gammel i Paterson i Nordamerika.

Men selv om noget kunne tyde på, at M. P. Kierkegaard, inden alle disse dødsfald indtraf i 1830'erne, gennem en del år, da han var faldet til ro i sit ægteskab, har haft en forholdsvis tryk og normal tilværelse, begunstiget af gode økonomiske forhold og velsignet med sunde, velbegavede børn, så ved vi ikke, hvorledes han selv har opfattet disse gode år. Har han troet, at alt dette var et udtryk for, at han havde Guds tilgivelse for sin ungdoms synder, eller har han tværtimod set det som et tegn på, at Gud havde vendt ham ryggen, og at straffen ville komme senere og ramme desto hårdere?

Der er grund til at tro, at det første barns, den tolvårige søn Søren Michaels død (efter et uheld i skolegården) har gjort et meget dybt indtryk på ham, måske også på grund af den særlige omstændighed, at denne søn, som jo var opkaldt efter ham selv, ved sin død var på omtrent samme alder, som faderen må have været, da han udtalte sin forbandelse over Gud. Fra sønnerne

Søren og Peter Christians optegnelser ved vi, at den gamle Kierkegaard havde hang til at tage varsler af visse hændelser og tilsyneladende tilfældigheder. Kan det derfor tænkes, at der er en sammenhæng mellem drengens dødsalder og den manglende datering på gravstenen – hvilket ræsonnement der så end kan have ligget bag?

Også datteren Maren Kirstines død tre år senere må have rystet ham dybt. Hun var frugten af hans førægteskabelige forhold og er muligvis død uden først at have modtaget den hellige nadver. I den førnævnte fortegnelse over familiemedlemmernes data har Kierkegaard om sin ældste datter blot skrevet „døde den 15. Martii 1822“, medens han om de andre døtre skrev „kaldte vor kiære Herre og Frelser hende ved en rolig Død hiem til sig . . .“ og lign. Har faderen følt dette som en straf, der ramte hende, for en synd, han havde begået? I hvert fald har dette andet dødsfald sikkert bekræftet ham i, at Gud krævede en form for bod af ham.

Måske kan vi heri finde en forklaring på den omhyggelige datering i gravskriften over den ældste datter. Har den gamle Kierkegaard gennem denne datering tungsin-digt ønsket offentligt at vedkende sig det fejltrin, han begik i sin fortid, vise, at han ikke fortjente almindelig agtelse? I Søren Kierkegaards formentlig selvbiografiske skildring af Johannes Climacus' barndom og ungdom lyder en af varianterne i *Papirerne* således: „Faderen var meget tungsin-dig. Naar da engang imellem en ældre prøvet Ven besøgte ham, og de talte mere fortroligt sammen, da hørte Johannes ham ofte sige: „Ak! jeg duer til Intet, kan Intet gjøre, mit eneste Ønske var at finde en Plads i en mild Stiftelse.“ Det var ikke Spøg, der var ikke

Spør af Ironi i hans Ord, tvertimod, der var en mørk Alvor deri, der ængstede Johannes.“ (Pap.IV B 3 c).

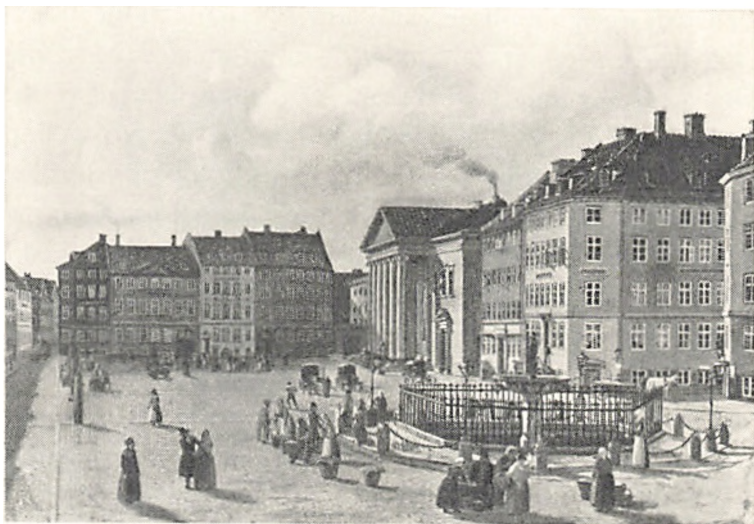
Selvfølgelig behøver de ovennævnte forklaringer ikke at være de rigtige, og de mærkelige dateringer kan have helt andre årsager; men en gåde er de trods alt. Og givet er det i hvert fald, at faderens tungsindige tanker om at pålægge sig selv straf og bod fik helt anderledes alvorlige følger for ovennævnte „Johannes“, nemlig den yngste søn Søren.

Fader og søn

Der er en del, der tyder på, at det allerede er efter Søren Michaels død, at faderen er kommet på sådanne tanker. På en ganske anden måde, end han havde gjort det med de andre børn, begyndte han at tage sig af sin yngste søns opdragelse. Da man åbenbart efter broderens død var ængstelig for at lade den lille spinkle Søren færdes alene, fik han oftest afslag, når han „stundom bad om Tilladelse til at gaae ud.“ Derimod hændte det, at faderen „til Vederlag foreslog ham ved hans Haand at spadsere op og ned af Gulvet. Dette var ved første Øiekast en fattig Erstatning, og dog gik det med den ligesom med den Vadmelsfrakke, den skjulte noget ganske Andet i sig. Forslaget blev antaget, og det blev ganske overladt Johannes [Søren] at bestemme, hvor de skulde gaae hen. De gik da ud af Porten, til et nærliggende Lystslot, eller ud til Strandkanten, eller om i Gaderne, alt eftersom Johannes vilde det; thi Faderen formaaede Alt. Medens de da gik op og ned af Gulvet, fortalte Faderen Alt hvad de saae; de hilste paa de Forbigaaende, Vognene larmede dem

forbi og overdøvede Faderens Stemme; Kagekonens Frugter vare mere indbydende end nogensinde. Han fortalte Alt saa nøiagtigt, saa levende, saa præsentisk indtil den ubetydeligste Detail, der var Johannes bekjendt, saa udførligt og anskueligt hvad der var ham ubekjendt, at han, efter en halv Time at have spadseret med Faderen var saa overvældet og træt som om han en heel Dag havde været ude . . . For Johannes var det som blev Verden til under Samtalen, som var Faderen vor Herre, og han selv hans Yndling, der fik Lov at blande sine taabelige Indfald deri ligesaa lystigt som han vilde; thi han blev aldrig afviist, Faderen aldrig forstyrret, det kom Alt med og altid til Johannes' Tilfredshed.“ (Pap.IV B 1, s. 106f.).

Efter Maren Kirstines død er Faderen sikkert yderligere blevet bestyrket i „den Tanke, at det var Guds Straf“, der nu begyndte at ramme ham, og i „den tungsindige Idee, at han maatte komme Gud til Hjælp i at gjøre Straffen saa tung som mulig“ (Pap.IV A 77). Disse udtryk bruger Søren Kierkegaard senere om Abraham, hvis ofring af Isak for ham blev et billede på den ofring, han mente, han selv af faderen var blevet gjort til genstand for. Hvad faderen har tænkt sig, denne ofring skulle bestå i for sønnens vedkommende, kan det selvfølgelig være noget vanskeligt at forestille sig. Men tanken kan have været, at han gennem en streng kristelig opdragelse, hvor det blev indprentet ham, at det at være kristen betød at lide og være foragtet i verden, som Kristus var det, skulle forberedes til i en fremtidig frafalden „kristenhed“ at tjene og forsvare Kristendommens sag – måske endog gennem et martyrium.

Nytorv i København set fra Gammeltorv, sign. C. Balsgaard 1839. (Frederiksborgmuseet). Ejendommen Nytorv 2 var fra 1809–1848 i familien Kierkegaards eje.

Mange har forstået den skildring af „en Olding med kridhvidt Haar“ og hans sønnesøn, „en Dreng vel paa ti Aar“, som findes i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (SV VII, 198ff.), som en selvbiografisk erindring af et optrin, som vi så må tænke os har fundet sted ved søstere-rens nylig tilkastede grav. Søren kan da have været lige 9 år gammel. Skildringen, som er pseudonymen Climacus' gengivelse af, hvad han på kirkegården bliver ufri-villig tilhører til, er for lang til, at den her skal citeres i sin helhed; men følgende giver et indblik i, hvad faderen kan have haft i tankerne, da han på denne måde ofrede sin yngste søn: „Af Samtalen erfarede jeg, at den lille Dreng var Oldingens Sønneseøn, og Den, hvis Grav de besøgte, Drengens Fader. Efter al Sandsynlighed maatte

hele den øvrige Familie være uddød, da Ingen blev nævnet, hvilket jeg ogsaa forvissede mig om ved et senere Besøg, da jeg paa Tavlen læste Navnet og Navnene paa de mange Afdøde. Oldingen talte med Barnet om, at han nu ingen Fader havde mere, Ingen at holde sig til, uden en gammel Mand, der dog var for gammel for ham, og selv længtes bort fra Verden; men at der var en Gud i Himlene, efter hvem al Faderlighed kaldes i Himlen og paa Jorden, at der var eet Navn, hvori der var Frelse, Jesu Christi Navn. Han standsede et Øieblik, og da sagde han halv høit ved sig selv: at denne Trøst skulde blive mig til Forfærdelse, at han, min Søn, som nu er nedlagt i Graven, kunde slippe den! . . .

Da reiste han sig og førte Barnet hen til Graven, og med en Stemme, hvis Indtryk jeg aldrig skal glemme, sagde han: „stakkels Dreng, Du er kun et Barn, og dog staaer Du snart ene i Verden; lover Du mig da ved Mindet om Din afdøde Fader, der, hvis han nu kunde tale til Dig, vilde tale saaledes, og taler ved min Stemme: lover Du ved Synet af min Alderdom og mine graae Haar; lover Du ved det helligede Steds Høitidelighed, ved den Gud, hvis Navn Du dog har lært at paakalde, ved Jesu Christi Navn, hvori der alene er Frelse: lover Du mig, at Du vil holde fast ved denne Tro i Liv og Død, at Du ikke vil lade Dig bedrage af noget Blendværk, hvorledes saa end Verdens Skikkelse forandres, lover Du mig det?“ Overvældet af Indtrykket kastede den Lille sig paa Knæe, men Oldingen reiste ham op, og trykkede ham til sit Bryst.

Jeg skylder Sandheden at tilstaae, at det er det meest rystende Optrin jeg har været Vidne til. Hvad der maa-

Søren Kierkegaards fader Michael Pedersen Kierkegaard og moder Anne Kierkegaard f. Lund. Portrætmalerier ved F. C. Camradt.

skee et Øieblik vil gjøre En og Anden tilbøielig til at antage det Hele for en Fiktion, at en Olding taler saaledes med et Barn, var netop det, der rystede mig allermeest: den ulykkelige Olding, der var bleven eensom i Verden med et Barn, og Ingen havde at tale med om sin Bekymring uden et Barn, og kun Een at frelse, et Barn, og dog ikke kunde forudsætte Modenhed til at forstaae, og dog ikke turde vente paa Modenhedens Komme, fordi han selv er en Olding. Skjønt er det at være en Olding, liftigt for den gamle Mand at see Slægten voxte op om sig, et glædeligt Regnestykke at tælle til, for hver Gang Tallet forhøies; men bliver det hans Lod at skulle regne om igjen, bliver Regnestykket, at skulle trække fra, for hver Gang Døden tager og tager – indtil det hedder qvit, og Oldingen bliver tilbage for at qvittere: hvad er da saa

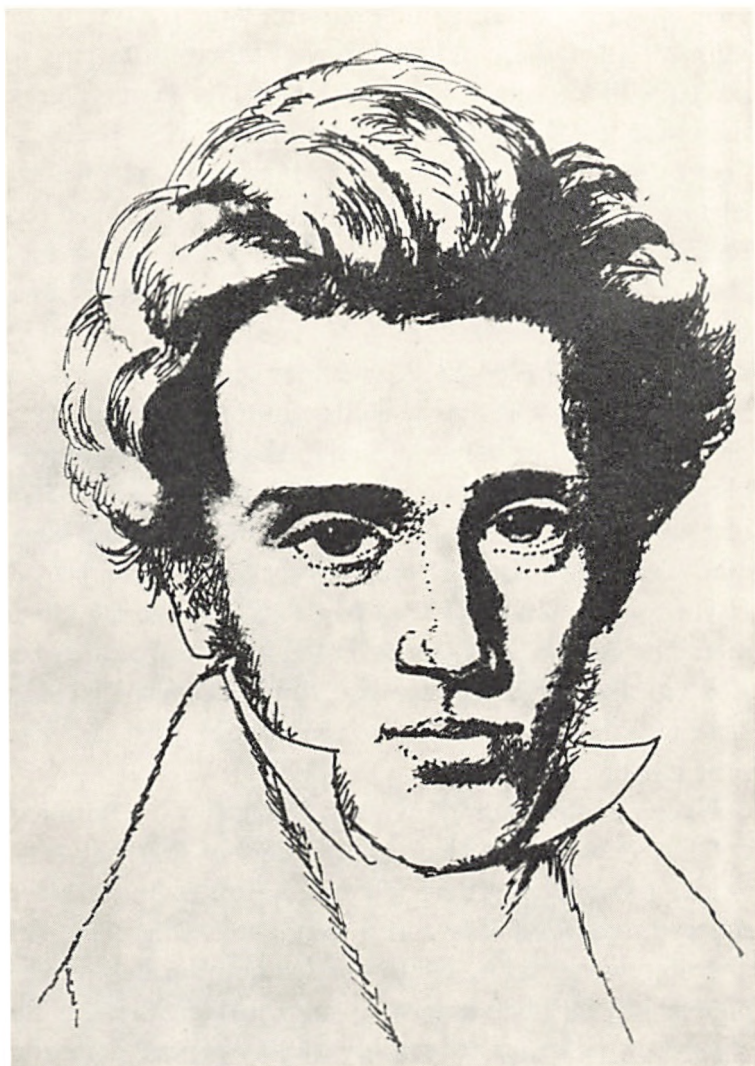
tungt som det at være en Olding! Som Nød kan bringe et Menneske til det Yderste, saaledes syntes det mig, at Oldingens Lidelse fandt sit stærkeste Udtryk i hvad der digterisk maatte kaldes en Usandsynlighed: at en Olding har i et Barn sin eneste Fortrolige, og at der bliver afordret et Barn et helligt Løfte, en Eed.

Kun Tilskuer og Vidne, var jeg dog dybt greben; i det ene Øieblik var det mig, som var jeg selv den unge Mand, hvem Faderen begrov med Forfærdelse, i det andet Øieblik var det mig, som var jeg Barnet, der bandtes ved det hellige Løfte.“

Derfor kunne Søren Kierkegaard også senere skrive: „Som Barn blev jeg strengt og alvorligen opdraget i Christendommen, menneskelig talt, afsindigt opdraget: allerede i den tidligste Barndom havde jeg forløftet mig paa Indtryk, som den tungsindige Olding, der havde lagt dem paa mig, selv segnede under –“ (SV XIII, 564). Dog kom han med årene til forståelsen af, at faderen havde gjort dette af kærlighed, noget han bl. a. giver udtryk for i følgende udtalelse: „Forbarmende Gud, hvor dog ogsaa min Fader i sit Tungsind har gjort rædsomt Uret mod mig – en Olding der lægger hele sit Tungsind af paa et Stakkels Barn, for ikke at tale om det end Forfærdeligere og dog med alt dette den bedste Fader.“ (Pap.VIII¹ A 177).

Fortvivlelse

Imidlertid gik denne søn, da han var blevet student og efter sin faders ønske blev indskrevet ved Universitetet til det teologiske studium, foreløbig sine egne veje. Teolo-

Søren Kierkegaard som 27-årig (ved drs. W. R. Scholtens efter tegning af Niels Christian Kierkegaard).

gien optog ham ikke så meget som studenterlivets mere muntre sider; han deltog i hovedstadens litterære og politiske liv og gjorde gæld ikke blot hos boghandleren, men også hos skrædderen og på caféerne. Han prøver at lægge afstand mellem sig og alle de triste begivenheder i hjemmet og familien. Senere skriver han om, hvor forfærdeligt det er, „naar Nogen bliver saa fortrolig med Døden og med Tabet af de Nærmeste, at Livet bliver ham Aandsfortærelse.“ (SV V, 230). Det er dog i et diapsalma fra *Enten-Eller*, vi finder de stærkeste udtryk for den ironisk-fortvivlede sindsstemning, han vel ofte i denne periode har befundet sig i: „Hvor er Livet tomt og betydningsløst. – Man begraver et Menneske; man følger ham til Jorden, man kaster tre Spader Jord paa ham; man kører ud i Karreet, man kører hjem i Karreet . . . Hvorfor gjør man det ikke af paa eengang, hvorfor bliver man ikke derude, og gaaer ned med i Graven, og trækker Lod om, hvem den Ulykke skal times, at være den sidst Levende, der kaster de sidste tre Spader Jord paa den sidst Døde?“ (SV I, 13f.).

Hvem skulle være „den sidst Levende“ – i familien, det har den gamle Kierkegaard, der nu kun havde to sønner tilbage, spurgt sig selv om, da nu et år efter den sidste datters død den ældste søn Peter Christian blev alvorligt syg af tyfus. Dette var for ham en bekræftelse på den idé, han havde fået, at ingen af hans børn skulle blive over 34 år, og at han selv skulle overleve dem alle, en tanke, han også gjorde sin yngste søn Søren delagtig i. Herom skriver denne langt senere, nemlig i maj 1847, efter at han netop var fyldt 34 år, i et brev til sin ældre broder: „Baade Fader og jeg havde den Idee, at ingen i

vor Familie skulde blive over 34 Aar. Hvorlidet jeg nemlig ellers var enig med Fader, saa havde vi i enkelte sære Ideer et væsentligt Berøringspunkt, og i saadanne Samtaler var Fader altid næsten begejstret for mig, fordi jeg med levende Phantasie kunde udmale og med dristig Consequents forfølge Ideen. Det var overhovedet besynderligt med Fader, at hvad han havde meest af var hvad man mindst tænkte paa, var Phantasie, rigtignok tungsindig Phantasie. Det 34de Aar skulde altsaa være Grændsen, og Fader skulde overleve os alle. Saaledes er det nu ikke skeet – jeg gaaer i mit 35te Aar.“

Peter Christian overstod dog lykkeligt sin sygdom, og i januar 1836 tog han ikke blot licentiatgraden, men tænkte ogsaa på at gifte sig. Brylluppet med Elise Marie Boisen stod i oktober, og en kort tid så alt lidt lysere ud for familien Kierkegaard, da „gik der endnu et mildt Sollys op ogsaa over gamle Fader“, som Peter Christian mange år senere skriver. Ogsaa Søren syntes at trække sig tilbage fra det fortvivlede liv, han hidtil havde levet, og at prøve at forbedre sig.

Men allerede den følgende sommer døde den trofaste og kærlige Elise Marie. Faderen var atter ene med de to sønner, og de blev ham en byrde mere end en hjælp. Peter Christian var så fortvivlet og nedtrykt, at der for det følgende halve år ingen optegnelser er i hans dagbog, og for Søren har følgerne af dette dødsfald gjort livet i hjemmet uudholdeligt. Ikke underligt, at han efter alle disse oplevelser senere kunne skrive: „ . . . Da anede jeg, at min Faders høie Alder ikke var en guddommelig Velsignelse men snarere en Forbandelse; at vor Families udmærkede Aands-Evner kun vare til for gjensidig at

oprive hinanden; da følte jeg Dødens Stilhed tiltage om mig, naar jeg i min Fader saae en Ulykkelig, der skulde overleve os alle, et Gravkors paa alle sine egne Forhaabningers Grav. En Skyld maatte hvile paa hele Familien, en Guds Straf maatte være over den; den skulde forsvinde, udstryges af Guds vældige Haand, udslettes som et mislykket Forsøg, og kun stundom fandt jeg lidt Lise i den Tanke, at min Fader havde faaet den tunge Pligt at skulle ved Religionens Trøst berolige os, berette os alle, saa at dog en bedre Verden skulde staae aaben for os, om vi end tabte Alt i denne, om end den Straf skulde ramme os, som Jøderne altid ønskede over deres Fjender: at vort Minde skulde aldeles være *udslettet*, at man skulde ikke finde os.“ (Pap.II A 805).

Imod forventning overlevede dog de to sønner faderen – og *muligvis* er det netop faderens død, der af Søren blev opfattet som „den store Jordrystelse“,² den frygtelige omvæltning, der pludselig pånødte ham „en ny ufeilbarlig Fortolkningslov af samtlige Phænomener“. Men selv om den var en så rystende begivenhed, åbnede den dog også muligheden for en ny fremtid for ham. Familiens „Minde“ blev da heller ikke udslettet, og de to overlevende sønner kom hver for sig til at få stor betydning for dansk åndsliv; den yngstes navn er i dag endog kendt verden over.

2. Dette mener K. Bruun Andersen. Andre forskere, således Gregor Malantschuk, hælder dog til den opfattelse, at „Jordrystelsen“ fandt sted forud for faderens død, måske allerede i vinteren 1835–36, forårsaget af, at sønnen på en eller anden måde fik bekræftet sine anelser om, at faderen var tynget af fortidige synder, og at han havde vanskeligt ved at tro Guds tilgivelse.

Den ubenævnte begravede

Men der er en, hvis minde næppe vil blive bevaret – det er Elise Marie Kierkegaards. Skønt hun blev begravet i det kierkegaardske familiegravsted, kom hendes navn aldrig til at stå på nogen mindeplade. Hvorfor ikke? Har hendes mand været så lammet af sorgen, og har han med kierkegaardsk tungsind måske også tænkt, at han snart skulle følge hende, så at han ikke har formået at gøre noget ved sagen? Eller var det angst for at gribe ind i faderens planer med gravstedet, der har lagt sig hindrende i vejen? På det tidspunkt da hans hustru døde, har der sandsynligvis endnu ikke været sat en mindeplade op over hans moder, der var død tre år forinden. Ganske vist havde jo den gamle Kierkegaard skrevet en anvisning på, hvordan den marmormindetavle skulle se ud, som han ønskede opsat på gravstedet over sin hustru og sig selv (se s. 22f). Men denne tavle er sikkert, således som han havde bestemt det, først blevet udfærdiget efter hans død i 1838; den blev da anbragt løst oven på den store sandsten, der allerede lå over graven. Desuden var det den gamle Kierkegaards udtrykkelige ønske at blive nedsat i gravstedet ved siden af sin ældste datter Maren Kirstine; han havde selv engang ude på kirkegården udpeget stedet for den gamle graverkarl.

Gravstedet har fra da af og helt indtil 1874 set ud, som det dette år beskrives af J. Christian Lund (den ældste af M. P. Kierkegaards to svigersønner) i et brev til Peter Christian Kierkegaard, der på det tidspunkt var biskop i Aalborg: „Paa Eders Familiegravsted findes en lille opstaaende Sandstensstøtte til Minde om Din

Faders første Hustru født Royen; dernæst en lille Marmortavle, hvorpaa Din sal. Moders og senere Din sal. Faders Dødsfald ere antegnede, men over selve Graven, og var det ikke i den at Din Broder S.K. ogsaa blev jordet – ligger en stor flad Sandsten med Inscription over Dine her afdøde Søskende: Maren, Michael og muligen en Tredie, hvad jeg dog nu betvivler . . .“. Denne tredie, som ogsaa er begravet her, men som kun er nævnt i skødeprotokollen (som Madam Kirkegaard), er ikke en af de syv søskende – men Elise Marie Kierkegaard f. Boisen.

Af brevet fremgår det ogsaa, at der er plads til flere navne på den store sten. Hvorfor er hendes navn da aldrig blevet indhugget her? Af et brev blandt Peter Christians efterladte papirer kan vi se, at hendes mor gentagne gange henvendte sig til sin svigersøn for at få opsat et minde over sin datter. Måske har hun til at begynde med grebet sagen forkert an ved at anmode om, at den store gamle sten blev fjernet, noget, som i hvert fald Peter Christian af pietet mod faderen ikke kunne gå med til. At Søren har følt sig mere frit stillet i så henseende, viser hans senere udkast til en ændring af gravstedet, hvori netop indgår, at den store sten fjernes.

Fem år efter Elise Maries død var der derfor stadig ingenting sket. At det har været muligt for Peter Christian at forsvare sin forsømmelse så godt, at det er hans svigermor, der til sidst beder *ham* om tilgivelse for sine gentagne henvendelser, kan nok undre. Hun skriver bl. a. : „Din Broders og Din Pietet med Hensyn til ikke at forstyrre Eders Familie-Gravsted ærer jeg og har for længe siden indset min Uret i at ønske den gamle Sten borttaget, mit Ønske indskrænker sig blot til at *Hendes* Navn

Peter Christian Kierkegaard, biskop i Aalborg 1857-75
(efter fotografi, Det kgl. Bibliotek).

paa den ene eller anden Maade kunde anbringes, lige som de Andres, som nedlagdes der, men ogsaa dette Ønske vil jeg stræbe at undertrykke, i det mindste skal jeg *aldrig* meere udtale det enten skriftligt eller mundtlig. Min Skyld er det jo, at Lars og Peter [Elise Maries brødre] ere komne til at bedrøve Dig med at minde derom, mig altsaa er det som maae bede om Tilgivelse derfor.“ For en ordens skyld skal tilføjes, at Peter Christian nu var gift anden gang, og at hans kone efter at have født en søn stadig måtte kæmpe med sygdom og svaghed.

Men i hvert fald er det i denne sag, som drejede sig om at sætte den første hustru et minde uden at krænke faderens bestemmelser, sikkert gået P. Chr. Kierkegaard som så ofte senere: stillet over for en samvittighedskonflikt mellem to modstridende menneskelige hensyn lammes hans handlekraft af dialektiske overvejelser og af en samvittighedsfuldhed, der har vanskeligt ved at bedømme proportioner, således at han blot lader tiden, årene gå, uden at en beslutning tages.

En gravskrift?

Vi møder det bl. a. ogsaa, da han en del år senere efter broderen Sørenns død i 1855 skal tage stilling til, hvad der skal ske med dennes efterladte dagbøger og manuskripter, og da der skal træffes beslutning om en gravskrift eller mindsten over ham. Af angst for at begå uret mod sin afdøde broder, hvis han i en gravskrift skulle give udtryk for en bedømmelse af hans virke, lader han helt være med at foretage sig noget. I hvert fald angiver han endnu så sent som i sommeren 1870 i et brev til en

Rasmus Henrik Kruse: Gammel Torv i Aalborg med Budolfi Kirke. 1846.
(Det kongelige Bibliotek).

premierløjtnant Wolff, der ønsker, at der sættes Søren Kierkegaard et minde, dette som grund til, at der intet er sket i så henseende.

Premierløjtnant Wolff, der var en ivrig læser af Kierkegaards skrifter, skriver således til biskoppen: „ . . . Mit Anliggende er en Begjæring til Dem om De vil tillade mig at sætte en Gravsten paa Deres afdøde Broders Grav. Det gjør mig ondt, hver Gang jeg staar ved den, at see den venneløs, det smerter mig paa en Maade, og jeg kan ikke tænke mig at en Navngivelse paa nogen Maade

skulde kunne foraarsage Omtale eller uhyggelig Bevægelse. Jeg har selvfølgelig tænkt mig den ganske prunkløs, kun indeholdende Navnet Søren A. Kierkegaard, endog uden Fødsels- og Dødsaar, da disse andetsteds er optegnede og ville blive bevarede for Glemsel.“

I sit svar giver biskoppen en udførlig redegørelse for, hvorledes han altid i sit forhold til broderen har søgt at undgå direkte modsætning, og at han både medens broderen endnu levede og endnu mere efter hans død, stedse har bestræbt sig på at forholde sig „rent objektiv“ til „hans Værker og Minde“, og han fortsætter: „Denne Stilling til S.s Værker og Minde ønsker jeg at bevare. Mit Forhold til ham i Kraft af Bestemmelse og Samliv, som, dersom han ikke havde haft den saa overvættes store Begavelse og Indflydelse, vilde berettige mig til at sætte et Minde (cfr. et saadant maa jo, naar det er Noget, indeholde en Dom over den bortgangne, et Vidnesbyrd om den Efterlevendes Standpunkt) og som, hvis jeg gandske havde kunnet følge og tilegne mig hans Opfattelse, sagtens vilde fristet mig dertil og været Undskyldning derfor – er traadt tilbage, og dermed Anledningen til i Familiebegravelsen at sætte ham et Minde . . .

I Henhold til Foranstaaende beklager jeg ikke at kunne imødekomme det af Dem yttrede Ønske.“

Peter Christian har dog sikkert også, særlig til at begynde med, næret frygt for at skabe mere røre om broderen, end der som bekendt allerede havde været ved og efter begravelsen. Ved denne lejlighed, hvor mange mennesker havde indfundet sig i håb om, at der skulle „ske“ noget, havde Søren Kierkegaards nevø, medicinsk kandidat Henrik Lund, taget ordet lige efter jordpåkastelsen,

noget han efter tidens skik ikke var berettiget til. Hans tale havde været en protest på egne og afdødes vegne mod den officielle kirke i „Øieblikkenes“ ånd og voldte, også på grund af den efterfølgende avisomtale, Peter Christian Kierkegaard en del bekymring og ærgrelse.

Men netop på grund af alt dette skulle man synes, at det mest „objektive“ og desuden mindst opsigtsvækkende, man kunne have gjort, havde været at anbringe Søren Kierkegaards navn på den gamle mindesten, som lå over graven, og hvorpå også navnene på hans søskende stod. Dette viser sig da også at være løjtnantens mening, hvilket han giver udtryk for i sit næste brev til biskoppen. Han skriver, at et minde på graven „netop vilde holde Deres Broder i den af ham valgte saa dybe selvfornægtende Skjulthed“, og at en „simpel Indskrift“, som den Søren Kierkegaard selv angiver i *Synspunktet for min Forfattervirksomhed*: „Og dog, ja om jeg skulde forlange en Indskrift paa min Grav, jeg forlanger ingen anden end „hiin Enkelte““ (SV XIII, 604), „kunde løse Vanskeligheden paa en let og heldig Maade“.

Foreløbig kommer der dog intet ud af premierløjtnant Wolffs henvendelse; men Peter Christian kunne sikkert have sparet sig selv for mange bryderier gennem årene, hvis han i det mindste havde fået sat sin broders navn på det da eksisterende gravmæle. Til gengæld havde vi så måske heller ikke fået den fra et æstetisk synspunkt smukkere og mere harmoniske løsning med hensyn til gravmælets opbygning, som Søren Kierkegaard selv mange år tidligere havde givet anvisning på. Den udate-rede løse seddel, hvorpå dette var angivet, blev nemlig som nævnt først fundet 10 år efter Kierkegaards død af

den tidligere redaktør H. P. Barfod (som af biskop Kierkegaard i begyndelsen af 1865 var antaget til at gennemgå og katalogisere broderens papirer). Biskoppen har altså kendt denne seddels eksistens, da Wolff henvendte sig til ham i 1870.

I 1874 kom der atter en forespørgsel, denne gang fra den svenske professor Nathorst, og over for denne anfører biskop Kierkegaard som undskyldning for, at man endnu ikke havde ført broderens bestemmelse (som nu fandtes trykt i *Søren Kierkegaard's Efterladte Papirer* ved H. P. Barfod, Bd. II, Kbh. 1872, s. 875–76) ud i virkeligheden, at Søren selv ikke havde foretaget sig videre i sagen. – Dette er dog måske ikke så mærkeligt. Hvis optegnelsen stammer fra 1846, hvilket er den almindelige opfattelse, så er den vel skrevet, efter at Søren var fyldt 33 år og altså gik i sit 34te år, det år, hvor han som tidligere nævnt var så godt som overbevist om, at han skulle dø. Han må da have tænkt sig, at man efter hans død ville finde hans optegnelse og opfylde hans ønsker med hensyn til en ændring af gravstedet. At han ikke gjorde mere ved sagen, efter at han dog havde overlevet sin 34 års fødselsdag, skyldes vel først og fremmest, at han stadig ventede snart at skulle dø, men sandsynligvis også, at han har kendt broderens uvilje mod at ændre faderens bestemmelser.

Endnu en undskyldning anfører biskoppen over for den svenske professor, nemlig at Søren Kierkegaards dialektik og ironi „gør det yderst vanskeligt at vide, om man træffer hans Mening og Villie ved at henholde sig til et eller andet enkelt, mulig prægnant Ord af ham.“ Således nævner han, at broderen f. eks. i 1847 har skrevet i sin dagbog: „lad mig nu see, at I, som have levet samtidigt

med mig, pynter min Grav og siger: dersom vi havde levet samtidigt med ham, da skulde han ikke være bleven saaledes behandlet.“ (Pap. VIII¹ A 139); optegnelsen har overskriften: „Min Afskeds-Replik i Døden:“. Der ligger dog vist meget mere i denne ironiske afskedsreplik end en advarsel med hensyn til en gravskrift.

Inden P. Chr. Kierkegaard modtog dette brev, havde familien, foranlediget af en artikel i den nærmest konservative avis „Dagbladet“ i 1874, imidlertid endelig taget skridt til at sætte Søren Kierkegaard et minde på gravstedet. Det blev – som så ofte, når der var praktiske sager inden for familien, der skulle ordnes – svogeren J. Chr. Lund, der fik opgaven overdraget, efter at der var forhandlet med søskendebørnene. Han sender, efter at have givet den tidligere her citerede beskrivelse af gravstedet, følgende forslag til Peter Christian i Aalborg: „... men paa Gravstenen er rigelig Plads til at tilføie sal. Sørens Navn, Fødsels- og Dødsdatum, i Lighed med hans afdøde Søskende. Det forekommer mig, at det var den correcteste og til Situationen nu naturligste og mindst opsigtsvækkende Maade at oplyse om Stedet, hvor han er jordfæstet, noget jeg maa beklage hidtil har manglet.

Billiger Du denne Maade, da var det vel rettest, at det omtalte Vers af Brorson, som han, Søren, skal have ønsket paa selve Gravstenen, da ogsaa blev udført, enten paa selve Gravstenen, eller hvis Pladsen ikke der var tilbørlig, da paa en løs Marmortavle. Jeg vilde ogsaa bede Dig sige mig, om han da rettest betegnes Mag. art. eller Dr. phil. – Udførelsen skal jeg da promte besørge.“

Lykkeligvis blev det endelige resultat, at man nøje fulgte den anvisning, som Søren Kierkegaard selv i sin

tid havde givet. Åbenbart har Peter Christian endelig efter næsten 20 års forløb opgivet sine mange betænkeligheder og været taknemmelig over, at familien ordnede sagen; han erklærer sig da også straks villig til at bidrage til betalingen af de udgifter, der er forbundet hermed. Af *Frue Assistents Kirkegaards Skjødeprotokol, 1870–82* fremgår det, at han desuden i 1877 betalte fornyelse for 20 år. Mærkeligt nok kan man samme steds læse, at der i 1881 (det år Peter Christians anden hustru døde og blev begravet i Aalborg) atter er betalt for fornyelse, denne gang for 40 år.

Nu har det kierkegaardske familiegravsted eksisteret i sin nuværende skikkelse i mere end 100 år – „patriar-chalsk idyllisk“ ved første øjekast – indtil ved en nærmere betragtning og undersøgelse alt forandres, og man forstår, at man virkelig her står over for „den gaadefulde Familie“. Den nysgerrige besøgende, som har forsøgt at trænge ind ad bagdøren, har fået indblik i denne families historie og har med forfærdelse set, at det ikke blot var en enkelt i familien, der blev ofret, for at en stor opgave kunne gennemføres, men at også andre medlemmer gennem flere slægtled på grund af usædvanlige intellektuelle evner og en særlig art tungsind i forening med en ubarmhertig skæbne måtte bringe deres tunge ofre. Den gamle fader og hans yngste søn havde formatet til at bære denne tunge arv, men andre blev knust af den.

A. 738

Monumentlinien og Reg. - Nr 65.

Aufkjøbt Biskop Peter Kirkegaard, Søn af 1/2 Alen i
i Sørgden og 5 Alen i Broden paa 20 Alen.

Betalt med 75 Kroner 75 Øre til Gravenen.

Øst.

Kjøbenhavn p. 29^d April 1877.

Sov Monumentrettelighed i 20 Alen — — 16 Kroner

Metal-Fuldførelsesrettelighed i 20 Alen — — 8 Kroner

Kjøbenhavn p. 29 April 1877.

Udfan. 24 Kroner

Øst.

1881 to 15 Septbr. betalt det angivne for 40 Alen kort 150 Alen.
Henry 1881 - 48 Alen af 1/2 Alen 3:50 - 201 Alen 50.

Fra Frue Assistents Kirkegaards Skjode-Protocol Nr. 6, 1870-1882.

Litteratur

- Søren Kierkegaard, Samlede Værker*, udg. af A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og H. O. Lange, Kbh. 1901-06 (her betegnet som SV).
- Søren Kierkegaards Papirer*, udg. af P. A. Heiberg, V. Kuhr og E. Torsting, Kbh. 1909-48, 2. forøg. udg. v. Niels Thulstrup, 1967-78 (her betegnet som Pap.).
- Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*, 1833-1855 v. H. P. Barfod og H. Gottsched, Bd. I-VIII, Kjbh. 1869-81 (her betegnet som E. P.).
- Breve og Aktstykker* vedr. Søren Kierkegaard v. Niels Thulstrup, Kbh. 1953.
- V. Ammundsen: *Søren Kierkegaards Ungdom*, Kbh. 1912.
- K. Bruun Andersen: *Søren Kierkegaards store Jordrystelse*, Kbh. 1953.
- Steen Johansen: *Erindringer om Søren Kierkegaard*, Kbh. 1980.
- Sejer Kühle: *Søren Kierkegaard, Barndom og Ungdom*, Kbh. 1950.
- Henriette Lund: *Erindringer fra Hjemmet*, Kbh. og Kristiania 1909.
- Carl Weltzer: *Peter og Søren Kierkegaard*, Kbh. 1936, hvorfra citaterne fra familiens arkiverede breve og optegnelser er taget.

Et af de mest besøgte gravsteder på Assistens Kirkegård i København er det Kierkegaardske familiegravsted. Harmonisk, næsten patriarkalsk-idyllisk virker det ved første øjekast. Men den opmærksomme besøgende vil dog snart til sin undren opdage, at de tre marmortavlers indskrifter rummer påfaldende inkonsekvenser. Hvordan skal de forklares? Har de noget at gøre med de gåder, som denne families liv indeholdt, og som fik Søren Kierkegaard til at overveje at skrive en selvbiografisk novelle om „Den gådefulde familie“?

Med indskrifterne som nøgle gøres her et forsøg på at trænge ind til nogle af de hemmeligheder, som ligger bag dette gravsteds ejendommelige historie.